

«Коммунизм — ол дээрге, Совет эрге-чагыргага бүгү чурттуң электржидилгезин каттыштырганы-дыр».

В. И. ЛЕНИН

УЛУГ ЧЫРЫК, УЛУГ ЧЫЛЫГ

Тываның электри энергетиказының, «Ильичиниң лампочказының» бир дугаар чырып эгелээнинден амгы хүннерге чедир хөгжүлдээнин дугайын чуугаал бээрин Тываның электри четкилериниң директору Николай Николаевич ЧУМАНОВТАН билдирген.

СССР-ниң составына Тываның кирериниң мурнунда, 1925 чылда, бир дугаар электри чырымын Кызылга баштайгы электростанция берген. Оон күжүзү чүгө 40 квт. Ол нефтьте, ажылаар турган. Ол Кызылдын Ленин кудумчуунда амгы А. С. Пушкин аттыг төн библиотеканың бажынынга турган. Оон соонда ол-ла дүшкө хем эринге (амгы паровоздор бажыны) локомобильдиг электри станцияны ачтырды. 1944 чылда оон күжүзү 240 квт. турган болза, 1951 чылда чедир 1600 квт. чеден. Чурттакчы чоңу көчүрүп, шапкын хөгжүтүрүп турган найысмада Кызылга ол бажыны өвөш апарган. Ол-ла чылдарда районнар төптөрү, суурлары электржидилгезин эгелээ турган.

1954 чылда Кызылга чаа улуг электри станциязын тудуу эгелээ. 1958 чылдын ноябрь 13-те оон баштайгы турбиназын (2,5 мун квт. кү

биле улуг ажылдарны улам чылап турар.

Бүтү девискээрин хары уг-да чыгыс төптөн хандырамы дораан боттанмас бооп турарын барымдалааш, хоорай-суурларга баштай локомобильдиг, оон соонда дизельдиг электри станцияларын тургузуп турган. 1959 чылда бүтү районнар төптөрү, улуг-улуг суурлар электржидилгезин турган. 1954 чылда бажы кээзэ электрстанцияларын кичи күжүзү 2580 квт. чеден.

Он чыл эрткенде, 1969 чылда, Кызылдын электри станциязын күжүзү 20 мун квт. чеден, иччээлээк ол хоорайнын болгаш бодунун төгүн берип турар черлерини улам шапкын өзүп оор пегелдерин хандырып шыда-айн турган. Иччээлээк Крас-ноярскийн чыгыс аай энергия системасында Тываның хандырамы-биле Абаза — Ак-Довурак аразына 220 кило-вольт күженишкинин электри шугумунун тудуу эге-лээ.

Уатпур бүдүрүлгезин хөгжүлдөп, чаа-чаа улуг ту-дугларын калбарганы Тыва-

га Кызылдан өскө черлерге чыгышгы улуг электри стан-цияларын тудуу база негеп келген. Чижээ, 1958 чылда Хову-Аксинга ТЭС-тин тудуу «Тыва кобальт» комбинаттын пегелдээни хандырамы-биле эгелээ. 1967 чылда оон кү-жүзү 9 мун квт. чеден. «Ты-ва дагуу» комбинатты хан-дырамы-биле Ак-Довурак ТЭС-ти 1963 чылда тудуу эге-лээ. Оон күжүзү ам 7,5 мун квт.

Электри станцияларын ажылдап үндүрүп турар электри энергияны чылап чыче көчүрүп келген. 1945 чылда чүгө 0,9 миллион квт-шак электри энергияны ажылдап үндүрүп болза, ол хире энергияны Кызылдын станциязын 1970 чылда чүгө үш хүн иштинде ажылдап үндүрүп келген. 1975 чылда чыгыс Кызылдын электри станциязы 93,5 миллион квт-шак электри энергияны ажылдап үн-дүрүп.

Абаза — Ак-Довурак аразынын улуг вольтулу шугу-мун 1970 чылда ажылдап ки-ригген соонда, Тывага энер-гетика хөгжүлдээнин чаа үе-чадамы эгелээ. 1972 чылда

улагаткан. 1971 чылда хоорайларга болгаш район төптөрүнө бир кижиге энер-гия ажылдап 189 квт-шак турган болза, 1981 чылда ол ийи катап өскөн, 368 квт-шак чеден.

Кызылга, Ак-Довуракка, Хову-Аксинга электржидил-ге-биле кады төптүктөн чы-гыс хандырамын дөңгө хөг-жүп келген. Хову-Аксинга суур долузу-биле төптүктөн чыгыс хандырылгалыг, мында иштэ-лип турар котельная чыгыс-даа чок. Ак-Довурак хоорай база төптүктөн чыгыс хан-дырылгалыг. 1978 чылда Кы-зылга 100 хире котельная-ларын хаттап, хоорайнын чы-гыс хандырылгалыг 280 мун квт. чеден. Кызылдын ТЭС-те шакта кичи-биле 300 тонна бусту бээр котелдарын тургускан. Ам ол чыгыс ай-да 1976 чылда бүдүн чылда бергени хире чыгыс энергия-зын берип турар.

Тываның электри болгаш чыгыс энергетиказының хөг-жүлдээни улуг үлүүн ки-рип келген хоочуннар, му-ракчы ажылчылар Тыва-

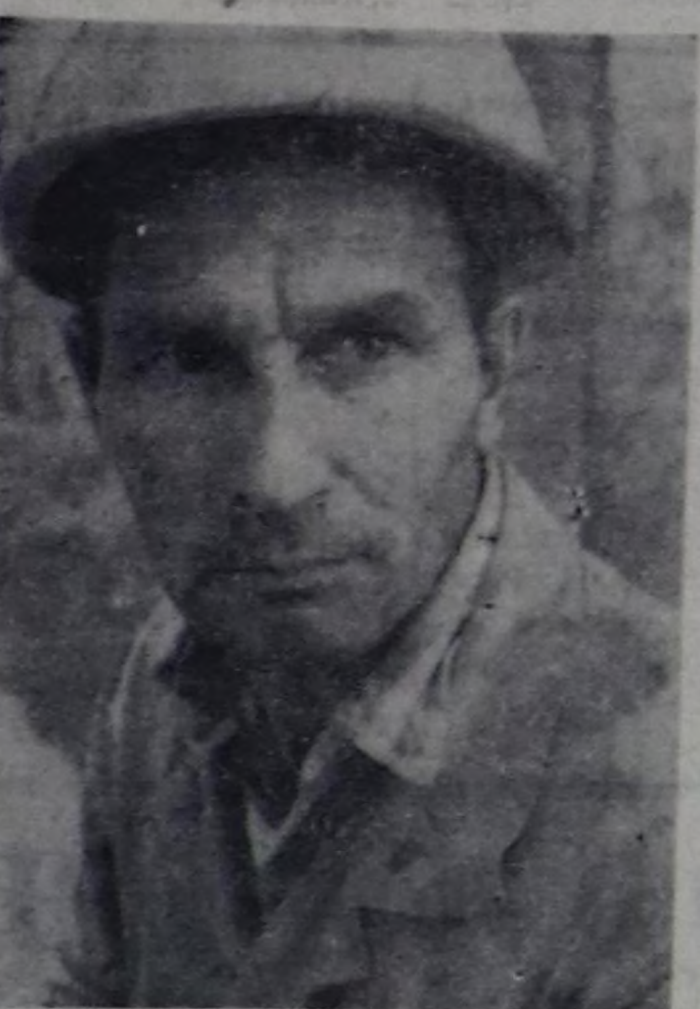
Саннар, фактылар:

- ★ Тывага Совет Эви-ленинч тудуп бергени 40 квт күжүзү бирги электри станцияны Кы-зылга 1925 чылдын ок-тябрь 1-де ажылдап эге-лээ. Ол амгы Пушкин аттыг библиотеканың бажыныга турган.
- ★ Дараазындагы чы-лыг-биле ажылдап стан-ция Кызылдын Улуг-Хем эринге, амгы паровоз-во бажыныга турган. Оон 1944 чылда күжүзү 240 квт. болган, 1951 чылда 1600 квт. чеден.
- ★ Кызылдын амгы электри станциязы 1958 чылдын ноябрь 13-те ажылдап эгелээ. Оон баштайгы турбиназын күжүзү 2,5 мун квт. тур-ган. Ам Кызылдын элект-ри станциязында электри болгаш чыгыс энергия-зын берип турар он ийи агрегат бар.
- ★ 1959 чылга чедир Тываның бүтү район тө-птөрүнө болгаш улуг-улуг суурларында электри станцияларын тургускан. 1954 чылда бажы көдөз станцияларын күжүзү 2580 квт. чеден.
- ★ Чурттуң Сибирь де-вискээринин чыгыс аай энергия системасының то-гу Абаза — Ак-Довурак аразынын улуг-вольтулу шугуму-биле бир-ле ду-гаарында 1970 чылда Тывага илген.
- ★ Кызылдын, Хову-Аксинга, Ак-Довурактын электри станциялары чыгыс аай энергия сис-темазынче 17—20 мун квт күжүзү электри то-гуи немей ажылдап ки-рип турар.

Н. ЧУМАНОВ,
Тываның электри четкиле-риниң директору.

ХАРЫСАЛГА

Бригадирге сөс

де, 1965—1968 чылдарда, дугаары 4, 5, 6 котелдарын ажылдап киригген. Бу хүннерде оларын саны 12 апарган. Ам 13-кү котелдун монтаж ажылдарын кылып турар.

Кызылдын электростанциязын кол-лективни Совет Тываның 40 чыл болу-он төптөгү күш-ажыл-биле уткуп алып дээш ажылдап турар. Бистин бри-гадамын кежигүннери ол байырлалды чедиишкиннердиг демгелдээри-биле пестер ортузунда калбарган социалисттиг чарыкта кирип, аяа эки түнүлдөни хандырып. Бирги кварталды багай эвес доосмап, чыгыска ийги чедип элээ. Амгы көрүстүлгө планын күжүлдөп келдиби, дагып каан ажылдап хем-чээлин чогуу үеинде боттандып, де-рилгелер септээрин шынарлыг чорудуп турар.

Кандыг-даа амжылдын түнүлдиг, эки шынарыг, болуу ажылдын күштен улуу-биле хамарыкыр. Мээң бригада-да беш кижиге бар. Оларын амгы аяа-амы багай деп чуугаалам мен. Кижиге бүрүзү хөгжүлдөп даалганы ак сеткил-диг күжүлдөп, кызыска ажылдап тура-ры-биле мажарлыг. Бригадада чыгыс-чүрүм эки. Моон мурнууда-даа чылдар-да, амгы хүннерде-даа чыгыс котель-тике кады ажылдап чораян эш-өөрүм аразында куш-ажылдын хоочуннары, бүдүрүлгени мурнакчылар бар. Чижээ, улуг машинистер Г. Ф. Иванлов, В. Р. Давыдов, канакчы Ф. Д. Терен-деев олар төрөэн коллективниң чор-таарламын кижилери болушпана, анык-тарны ажылга өөредип, аяа чыгыска-рып турарлар. Бодум хуула Мира Вла-димирова Саутканын дугайында амгы чуугаалар күжүлдөп мен. Ол бо бүдүрүлгеге келгеш, чээби чыл аяа-амжылдаан. Аныктарнын дагынычы-зы, бедик мергежилдиг слесарь. Хоочун ажылдап, амжылга бедик харысалга-адым, ону шынарыг кылып келгеш-биле өскөлдөп шыгалды. Мира Влади-мировна бо хүннерде станциянын му-ракчыларынын одоорчулдан тымза.

Ажыл кижини каастаар деп чуугаа-лып турары кончуг шы. Ону бодум-нун эртен амжыралымдан көрдүм. Нинитин ажылга кирип чоруур үлүүм бедик-биле үнелеттинген. «Күш-ажылды эрес-мадырыг чорук дээш» деп Ленинни юбилей медальдары-биле шаңнаттым. Ол шыкш «Социалист-тин чарыштыг тылсчын» херен демдекте-рин чаалап алгалам мен. Эртен чы-лык Москвада Улус ажыл-агыйнын че-динииштериниң дегелдээниге барып, ону неор аас-нежинтиг болдум.

Электри станцияда ажыл бүрүзү-ле нарын, берге. Иччээлээк бедик харысалгалыг болурун негээр. Илангы бистин бригадасы котелдар септелге-зинге брак кылбайн, харын ону чүгө эки шынарыг чорудары чедип алган. Бригадын кежигүннери Совет Тыва-нын 40 чыл оон төлтөнгү күш-ажылы-биле уткуп алырын кол сорулгазы кыл-дыр көрүп турарлар.

В. АРЯМОВ,

Кызылдын электростанциязын слесарьлар бригадир, коммунист күш-ажылдын шалтычызы.

ЫРАККЫ КОДАННАРДА

Бүдүрүкчү күштер хөг-жүлдөп кандыг-даа адыра электрэнергия чокка бол-дунмас дээрли билингер. Пролетариаттын баштык-чызы В. И. Ленин комму-низм дээрге Совет эрге-ча-гыргага бүгү чурттуң электр-жидилгезин каттыштыр-ганы-дыр деп чуугаалап болгай. ГОЭРПО планы чурттуң хөгжүлдээнигте улуг рольду ойнаан. Бистин рес-публикада бо талаа-биле план база чедиишкинниг боттанып турар. Тывага кө-дөз ажыл-агыйы электри-жидер сорулга-биле 1947 чылда «Тувинсельэктро» ТМЭ-ни тургускан. Ол үе-ден эгелеп көдөз суурларга сайылгаанар чырым чай-нап эгелээ.

Иччээлээк көдөз төптөрүн-ден амгыда ийи дилер, сут бээр болгаш өскө-даа амжыл-дарны электржидилгезин чыгыска дизельдиг, чыгыс болгаш гидростанцияларын күжүзү чүгө 20—100 киловатт турган. Олар чүгө чырылгалга колдуу амжыл-галыгын турган. 1960 чыл-га чедир беш чүс километр узун дурттуг 4 мун квт кү-жүзү электри дамчыдар шугумнар кылдылган.

Суурларны электржиди-ринге районнар аразынын үжүн муң вольтулу электри дамчыдар шугумнары кы-лып эгелээни улуг идиг болган. Ол үеде эгелеп кө-дөз ажыл-агый объектиле-рин күрүнениң энергия сис-темазын баштай Кызыл-дын төп электри станция-

зындан, 1971 чылдан эге-лээ, 220 киловольт күжө-нишкинин Красноярск крайнын системазындан кошкан. Колхозтарны, сов-хозтарны электрэнергия-биле хандырамы экинжээ. Көдөз ажыл-агый механиз-мизинде болгаш электри тогуи амжырал хергелдее-ринге амжылдап эгелээ.

1948 чылдан эгелеп эр-тен чылга чедир көдөз суур-ларга төс мун амжыл кило-метр шугумнары, он алды мун квт күжүзү 1500 ажыг трансформаторлар подстан-цияларын тургускан азы 27 миллион рубль түн-дүг тудуу-монтаж амжыл-дары кылдылган. Укен беш чыл дургузунда совхозтар до-лузу-биле электржидилгезин. Нинитин-биле 760 малчын кыштагы, 800 ажыг хо-ву туралгалары, фарма-ларга болгаш өскө-даа то-чкаларга чырыкты киригген.

Он бирги беш чылда кө-дөз электржидилгезинде планын улуг. Мурнуку чыл-дардан кызыска амжылдарын хемчээл көрдүз. 1979 чылдан 1983 чылга чедир түзгүн 6,2 миллион рубльдин тудуу-монтаж амжылдары кылдылган, ийи мун кило-метр шугумнар шөлдүгүн, 39 мун киловатт күжүзү 443 трансформаторлар под-станцияларын тургускан. Бир эвес үжүн беш чыл дургузунда чедип чүс кодан-нарын электржидилгезин тур-ган болза, үш-дөрт чылда ийи чүс ажыг кыштагы, ол хире бүдүрүлгө объек-ти-

лерин чырык-биле ханды-ран. Бу дээрге херин бажы-нардыр.

Иелер ийи чылда кызыска амжылдарына база хой. Ам-даа мун ажыг малчын ко-даннарын электржидилгезин турар бис. Өвүр, Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Сут-Хол, То-жу районнарада электржи-диге амжылдарын калбар-ган. Амгы үеде кыштаг, ча-загларын дөңгө хуурунда сайылгаан чырып турар. Бо беш чылда он чеден хуу чедиргө көрдүгүн.

Өвүрүнчү Торгалыкы шөй-ген сезен километр шугу-мун ам он бижиге артык. «Торгалык» совхозтун чээр-би коданнары чырыкты алыр. Ону амжылап, торгалыкы-лар телевизорну көрүп бо-дуп, телефон харылааы база экинжиге. Боорта үш мун рубльдин амжылдарын кылып бис.

«Улуг Октябрь», «Кызыл тараачын», «Коммунизмни херели» совхозтарда база амжылдар кылдылган турар. Устүнде амжыл-агыйларын малчынары ден, лаа кысып олурбастар. Талыгырда кып-таглар каранты имирде-даа чырып турар.

Эң кол объектилеринистин бирээни — чартык миллион рубль өртөнтүг Хайыракан-дан Бай-Колга чедир шөй-үлгөн сугтарыга система-зынга амжылдар шугум бо-дуп. Ону Совет Тываның 40 чыл оюнда доозар хуулазге-нин алдыска. Ол шыкш та-раалан район Тандынын хо-ву туралгаларын электржи-

дери планнаттыган. Балга-зында бажыклаттылган бри-гадалар күженишкининг амжылдап турар.

Көдөз электржидер амжылды кончуг берге бай-далдарда чорудуп турар бис. Чайнын ичинде, кыштын соонунда даштыга амжылда-рык белең эвес. Хандырыга төвүндө объектилер ырак. Материалдыг чедирлгезинде бергелдээнигери бар. Чүгө амжылды эки органи-застан, хандырылганы эки-жидип тургаш, салдыган бедик сорулга-ларын чедип ам болур. Чайгы үеде бис-терге студент тудуу отряд-лары улуг дузаны чедирип турар.

Бүдүрүлгө планын Өвүр-де бажыклаттылган Б. Юм-буунун болгаш В. Черга-ковтун, Балгазында В. Бол-газинниң бригадалары док-таамал ажыг күжүлдөп ту-рарлар. Дөйт аяларын пла-нын Р. Неволин, И. Нае-зых, Б. Баранов чедиишки-нин боттандырганнар. Про-рактор В. Раевский биле А. Семеновиң амжыл база амжылды. Бо алаанымыс мурнакчылар «Совет Тыва-нын 40 чылга — шалыч-чы 40 неделя» деп күш-ажылды эгелетке чыгыс эвес улаа тилекчи болуп келген. Объектилерин хуусаа бетин-де, эки шынарыг кылдыр кылыры — бистин кол со-рулгазы.

А. ПЕРВУХИН,
«Сельэлектрострой» ту-дуг-монтаж эргелдээниң на-чалыгын.

Раиса Петровна Захарова — Тыва-нын электри четки-леринде хоочун амжылчынарнын бирээни. Ол Кы-зылдын электри станциязында ме-ханика цегинин мастери. Р. Захаро-ва аныктарнын ки-жизидикчизи, боду-нун дуржулгазын дамчыдып берип, амжылга, амды-ралга дадыктырып турар.

ЧУРУКТА: Р. За-харова комсомолчу токарлар Влади-мир Чебодаев, Олег Маевский олар-би-ле.

★ Амгы үеде респу-бликаның электри хан-ды-рылазының барык 85 хире хуузу чыгыс аай энергия системазындан алдынып турар. Току, Мөңгүн-Тайга районнар-дан өскө бүтү районнар төптүктөн электри хан-ды-рылазынче шилчээ.

★ Республикада бир кижиге онааштыр элект-ри энергиязын амжы-ламы 1971 чылда 189 квт-шак турган бол-за, 1981 чылда 368 квт-шак чеден.

★ Көдөз электри шугумнарынын узуну 9 мун амжыл километр.

★ 800 ажыг фарма-лар, хову туралгалары, 760 малчын туралгалар электржидилгезин.

